

Roth Endre

Mannheim Károly és a budapesti társadalomtudósok

Mint köztudott, a világhírű szociológus Budapesten született, itt végezte iskoláit és egyetemi tanulmányait. 26 évesen távozott Bécsbe, 1920-ban került Németországba, ott építette fel nemzetközi tudományos karrierjét. Rövid írásomban arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy Mannheim budapesti származása és Budapesten töltött évei többet jelentenek egyszerű életrajzi adalékoknál, s hogy már otthon, Budapesten, bár még távolról sem volt világhírű, rangos körökben elismerésre tett szert. Az a szellemi környezet, amelyben Budapesten mozgott, meghatározó volt későbbi életútjára.

Elsősorban néhány fontos életrajzi elemet kell kiemelnem. Jómódú zsidó családban nőtt fel, apja textilkereskedő volt. Serdülőként a Kölcsey-gimnáziumot, a magyar főváros egyik jónévű középiskoláját látogatta. 1911-ben letett érettségije után 1916-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemen német és francia nyelvet és irodalomtörténetet hallgatott, államvizsgát 1918 májusában tett. 1912-ben csatlakozott a haladó szellemű budapesti diákság *Galilei-Köréhez*. 1917 és 1918 folyamán tagja volt a *Vasárnap-i Körnek*, amelynek Lukács György volt a vezéregyénisége, valamint szerepet vállalt a *Szellemi Tudományok Szabadiskolájában* is. 1918 novemberében *summa cum laude* fokozattal doktori címet nyert *Az ismeretelmélet szerkezeti elemzése* című dolgozatával. Ennek a dolgozatnak a második része jelent meg ugyanabban az évben, a fenti cím alatt, a *Szellemi Tudományok Szabadiskolája* kiadványaként, Mannheim egy másik írása – eredetileg előadása – társaságában, *Lélek és kultúra* címmel (MANNHEIM 1918). E két dolgozat Mannheim budapesti éveinek legismertebb terméke. Az 1918–19-es iskolaévben francia-német szakos tanárként működött a *Felső Kereskedelmi Iskolában*, majd – 1919 nyarán, a kommunista Tanácsköztársaság idején – a Bölcsészettudományi Kar magántanára lett. Személyesen nem vett részt a proletárforradalomban; sohasem vallotta magát kommunistának, sokkal inkább balliberálisnak (GÁBOR 2005). A Tanácsköztársaság leverése után Bécsbe, majd Németországba emigrált, mivel az ellenforradalommal és a hatalomra került Horthy-rendszerrel nem értett egyet.

A NEMZEDÉK

Írásom első részében a Mannheim körüli budapesti társadalomtudósok csoportjával mint nemzedékkel foglalkozom. Két gondolatot kívánok kifejteni, amelyek – reményem szerint – nem távolodnak el a valóságtól: A) Mannheim már budapesti korszakában megalkotta – legalábbis in nuce – később explicit módon megfogalmazott eszméjét a nemzedékfogalom szociológiai értelméről. B) Budapesti társadalomtudósok egy csoportja – olyanoké, akik a XX. század első és második évtizedében egymással baráti kapcsolatban álltak s akik közül a későbbiekben többen világhírűekké váltak – a manheimi értelemben vett nemzedéket alkotott. Mindkét tételezés kiindulópontját

Mannheim fentebb említett, tanulmányként is publikált, *Lélek és Kultúra* című előadásában találtam meg. Az előadás a *Szellemtudományok Szabadiskolája* II. szemeszterre megnyitóján, bevezetőként hangzott el. Az iskola munkájában a csoport több tagja közreműködött. Ebben az előadásban Mannheim ismételt szót elvbarátainak csoportjáról mint nemzedékről: „[...] az objektivált kultúrának [...] egységes keresztmetszetét csak egy fejlődésében és életérzésében rokon generáció nyújthatja, s ezért nem tartom elhallgatandónak azt a körülményt, hogy ennek az iskolának magvát egymással fejlődött, egymásra utalt emberek teszik. Ha érzünk is magunkban elvi és egyéni különbségeket, úgy azokat csak egy közös centrumhoz viszonyítva érezzük, s ha a tudományok, amelyekkel külön-külön foglalkozunk, el is választanak, [...] az elkülönülő témakör keretein belül is láthatóvá válik a kutatásnak és formálásnak egységes természete.” (MANNHEIM 1918, 6.)

Ezután Mannheim azokról a „történeti irányokról” szól, „amelyeknek hatása alatt állottunk legtöbbször, s csak utóbb éreztük, hogy bizonyos értelemben túl kell haladni rajtuk [...] szembehelyezkedvén velük, tételezzük őket [...] ilyen irányok a művészetben a naturalizmus, impresszionizmus, a szociológiában a marxizmus [...] világnézetünkben pedig egy metafizikára törekvő idealizmus, amely azonban semmitől nem áll távolabb, mint a pozitív vallások ama kényszerült idealizmusától. [...] Felemlíthetném még azt is, hogy tudományos kutatásainknak iránya a monizmus terméketlenségének felismerése után pluralizmusra törekszik.” (l. m. 7–8.)

Ismétlem: Mannheim tehát egy „fejlődésében és életérzésében rokon generációról” beszél, amely „egymással fejlődött, egymásra utalt emberekből” áll, akiket „a kutatásnak és formálásnak egységes természete” köt össze és közös a világnézete. Amint az idézetekből kiviláglik, eklektikus világnézetről van szó, amelyben a marxizmus elismert befolyása a metafizikai idealizmussal fonódik össze. Hauser Arnold, aki valószínűleg Mannheim legközelebbi barátja volt, emlékezésében arról szól, hogy e kör számára Eckhart Mester, Kierkegaard és Dosztojevszkij a „szentek”, a pozitívizmus és a köznap materializmus a főellenségek voltak; a kör legtöbb tagja individualista és spiritualista eszméket, ugyanakkor erősen balliberális álláspontot vallott (HAUSER 1978, 29).

Ezek után ejtsünk néhány szót a kör mint nemzedék tagjairól, csak a fontosabb neveket említve: a filozófus Fogarasi Béla (1891–1959); a túl korán, a keleti fronton elesett filozófus Zalai Béla (1882–1915), aki a rendszerelméletre vonatkozó fontos írásokat hagyott hátra; a Polányi testvérek, azaz a későbbi közgazdász Polányi Károly (1886–1964) és a tudományfilozófus Polányi Mihály (1891–1976); a művészetszociológus Hauser Arnold (1892–1978); a szociálfilozófus, irodalomtudós és esztéta Lukács György (1885–1971); Balázs Béla (1884–1949), aki azonban nem társadalomtudós volt, hanem költő, író és később világhírű filmesztéta lett. Megfigyelhető, hogy az említettek valamennyien – ha nem is ugyanabban az évben, de – kronológiailag egymáshoz közeli időpontban születtek. Még két, a tárgyalt korban már érett gondolkodót kell itt megnevezni, mégpedig a jog- és politikatudós Jászi Oszkárt, a nemzetiségi kérdés teoretikusát (1875–1957) és a szocialista kultúrpolitikus Szabó Ervint (1877–1918), mindkettő az előbb felsoroltak idősebb barátja, utóbbi a Polányi testvérek unokatestvére is volt. Jászi a többiekkel egyidőben emigrált, Szabó Ervin 1918-ban meghalt.

Itt térnék vissza a generáció fogalmára, Mannheim egy érett kori művének néhány sorát idézve, amelyek nézetének kikristályosodott megfogalmazásaként tekinthetők: „Valamely egyidőben belépő nemzedék rokon elhelyezkedéséről [...] csak annyiban beszélhetünk, amennyiben közös összefűző eseményekben és élettartalmakban való

potenciális részvételről van szó. Csak a közös történeti-társadalmi háttér teszi lehetővé, hogy a születésnek megfelelő elhelyezkedés a kronológiai időben szociológiailag relevánssá váljék. [...] A tudatformálás szempontjából döntő jelentőségű, hogy mely élmények rakódnak le »első benyomásként«, »fiatalkori élményként« [...] az első benyomásoknak megvan az a tendenciájuk, hogy természetes világnépként rögződjenek.” (MANNHEIM 1969a, 61.) Eme jegyek, amelyek Mannheim szerint az emberek egy csoportjából, akik közel egyidőben születtek, szociológiai értelemben generációt kovácsolnak, a megnevezett budapesti társadalomtudósok csoportjánál erőteljesen jelentkeznek. Ifjúkoruk a XX. század első két évtizede, a dunai monarchia krízisének ideje, az első világháború kora, a társadalmi modernitás új fokának kezdete, az új utak, a társadalmi-történelmi megújulás keresésének az ideje volt. Az ifjú kultúremlők érdeklődése az aktuális társadalmi problémák iránt természetes volt, úgyszintén a balliberális orientáció azok esetében, akiket az idejükmult társadalmi és politikai struktúrák nem kötöttek. Kiss Endre írja: „A »magyar tapasztalat« [...] pontosan az első világháborút követő forradalmak gyors egymásutánját jelentette a kor Európájában.” (KISS 2004)

Kurt H. Wolff megjegyzése szerint a *Lélek és kultúra* című munkájában Mannheim „szó szerint mint egy nemzedék tagja, sőt szóvivője beszél” (MANNHEIM 1970a, 12). Úgy tűnik, hogy a csoport több másik tagja is a nemzedék részeként határozta meg önmagát. Egy 1918-ban írott, *A mai nemzedék hivatása* címet viselő cikkében Polányi Károly önkritikusan a nemzedék bűneiről szól, amely nem elég határozottan fordult szembe a háborúval és a háború okozta társadalmi széteséssel (POLÁNYI 1986, 165–179). Hauser Arnold szintén a nemzedék fogalmát használja, mikor visszaemlékezéseiben ifjúkori társairól – mint a „nagy nemzedékről” – szól (HAUSER 1978, 45).

Ismételten említendő az is, hogy ez a nemzedék saját, a hivatalos kultúrintézményektől független intézményes lehetőségekkel rendelkezett: a *Galilei-Körre*, a *Vasárnapi Körre* és a *Szellemi Tudományok Szabadiskolájára* gondolok itt. A *Vasárnapi Kör* hetente jött össze, vasárnap délutánonként, Balázs Béla lakásán. A magas szintű eszmecsere rendszerint késő éjszakáig tartott.

Az ifjú emberek valamennyien elmagyarosodott zsidó polgári családból származtak, jó iskolát végeztek, magas fokon műveltek voltak. A kulturális verseny légkörében éltek, olyan körökben, amelyekben nagyrabecsülték a műveltséget és a kreativitást. Jómódú zsidó szülők fiaiként már nem az iparban és a pénzvilágban kívántak jeleskedni, mint elődeik, hanem a társadalmi érvényesülés útját önmaguk számára a magaskultúra területén jelölték ki. A filozófiának, a művészeteknek, a szellemi és társadalomtudományoknak, a kulturális alkotásnak szentelték magukat. Nem véletlenül nevezi Mannheim a *Lélek és kultúra*ban az általa felvázolt kultúrfilozófia központi fogalmának a *Werk*, a mű, az alkotás fogalmát. „Hiszen nem a kultúra az elsődleges alakulat, hanem a *Werk* az. Az individuális *Werk* válik kultúrténnyé azáltal, hogy szociálissá és történetivé lesz. A *Werk* pedig eredeti küldetésében az önmagát önmagáért teljesíteni akaró léleknek a megnyilvánulása”; a *Werk* hidat jelent ember és ember között (MANNHEIM 1918, 10, 12). Ezt a gondolatot az itt tárgyalt nemzedék minden tagjára vonatkozóan jellemzőnek vélem.

Az ifjú gondolkodók egyike sem tartotta magát akkoriban szociológusnak. Mannheim sem volt kivétel, budapesti dolgozatai társadalomfilozófiai jellegűek. Amikor – már Németországban – szociológussá vált, akkor is többnyire a szellemi élet, a kultúra, az ideológia kérdéseivel foglalkozott. Még kevésbé járult hozzá ez a csoport a szociológia magyarországi intézményesítéséhez (BALLA 2005, 112). Ugyanakkor Hauser Arnold úgy

emlékezik azokra az időkre, hogy a vasárnapi beszélgetésekben, kimondva-kimondatlanul, a szociológia állandóan jelen volt, a viták úgymond szociológiai légkörben folytak (HAUSER 1978, 50). A szociológiai nézőpont, az osztálytársadalmi életkörülmények iránti érdeklődés, amelyek minden társadalmi-kulturális jelenség keretei – ez mindannyiuk életművében nyomon követhető. Ez az érdeklődés kezdetben valamennyiük esetében a marxista gondolatvilág befolyása alatt állt, ám legtöbbjük később elhatárolta magát a kommunista pártok hivatalos marxizmusától, három kivétellel: Balázs Béla, Fogarasi Béla és Lukács György 1918-ban kommunista párttagok és a proletárforradalom résztvevői lettek.

Első időszakban valamennyiük gondolatvilágában erőteljesen jelentkezett olyan német filozófusok és szociológusok befolyása, mint Wilhelm Dilthey, Heinrich Rickert, Max Weber és mások. Mint ismételten jeleztem, az első évtizedekben mindannyian balliberális eszméket vallottak. Egyikük sem kívánta magát a Horthy-rendszernek alávetni, így 1919 végén, 1920 elején valamennyien az emigrációt választották. Ennek az útnak első stációja mindannyiuk számára Bécs városa volt. Ott azonban már elváltak az utak: Fogarasi és Lukács Berlinbe, onnan később Moszkvába, majd a második világháború végén ismét Budapestre költözött. A többiek nagyobb része különböző német városokban telepedett le, majd a Hitler-rendszer elől Angliába vagy Amerikába menekült. Hauser előbb Olaszországba, onnan Németországba, majd Bécsbe ment, 1938-ban Londonba költözött. Balázs, Fogarasi és Lukács kommunisták lettek és maradtak életük végéig, a többiek mind meggyőződéses demokraták, balliberálisok voltak és maradtak. Mannheim még egyszer életében, 1934-ben járt Budapesten látogatóban, *Értelem és szenvedély a mai társadalomban* címmel előadást is tartott (FELKAI 1999, 47–48). Közvetlenül a második világháború befejezése után, 1945 novemberében, professzori katedrát ajánlottak fel neki a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, amelyet azonban nem fogadott el. Londonban maradt és ott halt meg 1947-ben. Ennek a nemzedéknek egyetlen nyugati emigráns tagja, aki 1977-ben, életének utolsó évében visszaköltözött Magyarországra, Hauser Arnold volt.

MI TÖRTÉNT EZZEL A NEMZEDÉKKEL AZ EMIGRÁCIÓ UTÁN?

1921-ben egy pozsonyi folyóiratban Mannheim egy magyar nyelvű, rövid számadást tartalmazó cikket közölt, amelyben így fogalmaz: „Eltörött a magyar korsó, s száz cserepe százfelé vetődött, az a pár szál érdemes ember, nagyrészt egymásról tudók köre, szétvetődött.” (l. m. 20.) Gondolatilag ide tartoznak *A nemzedéki probléma* című manheimi mű következő sorai is: „Az első benyomások uralma akkor is érvényes és meghatározó jellegű marad, ha mindaz, ami az egyénnel még ezután történik élete folyamán, kizárólag tagadja és bomlasztja az ifjúkorában befogadott »természetes világképet«.” (MANNHEIM 1969a, 62.) A nemzedék tagjai egész életükben hordozzák nemzedéki jegyeiket, még akkor is, ha azok további életpályája divergens irányokban halad. Mi történt tehát a századelő budapesti társadalomtudósaival? Lukács György *Történelem és osztálytudata* szerint egy nemzedék egységét az előtte álló problémák közösségében, nem pedig az ezekre adott válaszokban kell keresni (LUKÁCS 1971). Ez egyértelműen érvényes az itt vizsgáltakra. Balázs Béla már 1921-ben keserűen jegyezte fel naplójába, hogy Hauser és Mannheim radikálisan eltávolodtak a kommunizmustól és a marxizmustól (FELKAI 1999, 76–77).

Polányi Mihállyal és Polányi Károllyal, Hauser Arnolddal és Jászi Oszkárral Mannheim élete végéig baráti, állandó levelezői kapcsolatban maradt. Nem voltak mindig azonos véleményen, a barátok olykor kölcsönösen bírálták egymás gondolatait, állásfoglalásait, de sohasem szakítottak egymással. Művészetszociológiai munkáiban Hauser gyakran idézi Mannheim eszméit, olykor megjegyezve, hogy barátja, Marx és Lukács nyomdokain, de túllépve ezeken, a tudományosság irányába halad. Jászi Oszkár elutasította Mannheimnak az osztársadalmi tervezésre vonatkozó javaslatát, mivel azt a demokratikus liberalizmussal összeegyeztethetetlennek tartotta (GÁBOR 2005). Polányi Mihály is eltávolodott Mannheimtól, amennyiben radikálisan ellenezte a tudományos kutatás tervszerű irányítását, kifejtve, hogy az osztársadalmi tervezést minden ismert esetben csakis erőszakosan, antidemokratikus módon érvényesítették.

MANNHEIM ÉS LUKÁCS

Mannheim számára ifjúkorában nagy jelentőséggel bírt a Lukács Györgyhöz fűződő viszonya. Nagyrabecsülte Lukácsot mint gondolkodót, munkáit figyelemmel követte, leveleiben és naplójában szeretettel és nagy tisztelettel írt róla, saját eszmei fejlődése érdekében gyakran kérte ki tanácsát (GÁBOR 2003, 294–295). 1920-ban Lukács Max Weberhez szóló ajánlólevelével a zsebében érkezett Freiburgba (KARÁDI 2003, 132). Mint ifjú magántanár, Lukács írásaival foglalkozó egyéves szemináriummal kezdte egyetemi pályafutását a heidelbergi egyetemen (KETTLER–MEJA–STEHR 1980, 19). Ugyanabban az évben elismerő hangvételű ismertetést közölt Lukács *A regény elmélete* című dolgozatáról, amelyben a következőket írja: „Lukács erőssége abban rejlik, hogy ő nem egyes elvekből következtetve jár el, történelemfilozófiáját nem felületesen értelmezhető momentumokból építi fel, hanem azt ragadja meg megdöbbentő értelmezési képességével, ami egy művészeti formában és a szellemben a leglényegesebb, legmélyebb.” (MANNHEIM 1970b, 90.) Az *Ideologie und Utopie*-ben többször utal Lukács *Történelem és osztálytudat* című munkájára, mégpedig oly módon, amely világossá teszi, hogy ő maga azt saját elméleti konstrukciója egyik támpontjának tekinti, ha nem is kritikátlanul viszonyul hozzá (MANNHEIM 1969b). Példaként idézem a következő sorokat: „A tudásszociológiai módszert [...] előbb Lukács finomította, aki Marxhoz nyúl vissza és belőle artikulálja ki a gyümölcsöző hege-li állításokat, bár azzal a kockázattal, hogy a problematika egyoldalú, konstruktív és dogmatizált megoldására jut, amelyet egy bizonyos történelmi koncepció terhel. Lukács annyiban még teljesen a marxista felfogás kereteiben marad, amennyiben az ideológiai leleplezés kérdésköre nála még nem szakad el a tudásszociológiától.” (l. m. 266–267.) Mannheim későbbi írásaiban egyre nyilvánvalóbb az elméleti eltávolódás ifjúkori mestere és barátja felfogásától. Többé nem idézi, de ellene sem nyilatkozik. Az emigráció után Mannheim Lukáccsal csupán egyszer találkozott, amikor az utóbbi – 1930 januárjában, még berlini lakosként – egy Hegelről szóló előadásra Frankfurtba látogatott. A nemzetiszocialista hatalomátvétel után már sohasem látták viszont egymást, londoni és moszkvai időszakukban levélváltás sem volt közöttük. Hosszú hallgatás után azonban 1946-ban Mannheim ismét Lukácshoz fordult. Londonból Budapestre írt neki, nagylelkű ajánlattal: azt javasolta, készítsen egy válogatást esztétikai és irodalomtörténeti dolgozataiból, amelyet – az ő közbenjárásával – angol nyelven a Routledge Kiadó jelentethetne meg. Lukács barátságos hangon válaszolt: mindketten egymás családjáról is érdeklődtek (GÁBOR 2003, 309).

Ezt követően azonban Lukács már teljesen megváltozott hangnemben írt egykori barátjáról. Hogy mindez érthető legyen, szükséges itt Lukács életpályájának néhány sajátosságát megemlítenem. A magyar gondolkodó, aki művének nagyobbik részét német nyelven írta, marxistaként és elkötelezett kommunistaként, egyben a XX. század legműveltebb marxistájaként vált világhíróvé. Igazi tudós volt, aki rendkívül otthonosan mozgott a német irodalom és filozófia, általában az utóbbi két-három évszázad német eszmévilága területén. A magyar kommunista párthoz fűződő viszonya ambivalens volt: olykor magasra értékelte őt a párt mint hű tagját, másszor viszont a hivatalos pártideológia képviselői – maga Lenin is – keményen bírálta mint elhajlót. Szemére vetették, hogy a polgári társadalomtudósokat inkább kollégákként, mint osztályellenségekként kezeli. Egyszer kizárták a pártból mint ideológiai disszident, majd ismét visszavették és a hivatalos ideológia kiváló képviselőjeként tisztelték. Egyik szociálfilozófiai főművében, *Az ész trónfosztásában* Lukács – többek között – részletesen foglalkozik Mannheim szociológiai munkásságával. Ebben a munkájában Lukács egyáltalán nem egykori eszmetársként és barátként, hanem valóban osztályellenségként szól Mannheimről, aki ellen kíméletlenül küzdeni kell. Hangneme kemény, olykor goromba. Meg sem említi, hogy valaha is személyesen ismerte Mannheimot, hogy baráti kapcsolatban volt vele, s hogy társadalomtudósi pályájuk kezdetén közel álltak egymáshoz. A polgári filozófia és szociológia képviselőjének tekinti Mannheimot és habozás nélkül a német irracionálisizmus – vélten – egységes folyamába sorolja őt. A manheimi tudásszociológia marxista gyökereit Lukács a történelmi materializmus előtti „kapitulációként” ítéli meg (LUKÁCS 1956, 492). Ami Lukácsot leginkább irritálja, az a manheimi „szabadon lebegő értelmiség” gondolata, amely homlokegyenest ellenkezik a lenini pártosság-eszmével. Lukács felfogásában a kommunista pártosság éppenséggel az objektivitás garanciája, amely lehetővé teszi, hogy a tudós a társadalmi totalitást ragadja meg, mivel a proletariátus érdekei egybeesnek az osztálytársadalmi fejlődés általános tendenciájával. Ezt a gondolatot Mannheim felismerte és precíz módon reprodukálta: „A proletariátus osztályérdeke egyben az összesség érdeke, az osztályöntudat az adekvát helyes öntudat, ez a Marx–Lukács féle vonal.” (MANNHEIM 1970, 600.) Erre Lukács válasza a következő: „A »szabadon lebegő« értelmiségtől elvárják azt a képességet és szerepet, hogy a helyzetek és a helyzetekhez kötött állásfoglalások összességében megtalálja azt az igazságot, amely megfelel a jelen szituációnak.” (LUKÁCS 1971, 494.) És ezt a feltételezést Lukács bizonyítéknak tekinti Mannheim gondolkodásának irracionalista jellegére vonatkozóan. Továbbá Lukács azt is súlyosan nehézményezi, hogy Mannheim „elutasít minden erőszakos, minden diktatúra által való társadalmi megoldást, s itt újra igazi formalista módon egyenértékűeként tárgyalja a fasiszta diktatúrát és a proletárdiktatúrát, a forradalmi és az ellenforradalmi erőszakot.” (i. m. 496.) Ily módon, Lukács értelmezésében, Mannheim „az angol-szász imperializmus” szószólójává válik. Végül, Lukács szerint Mannheim esetében is „világosan mutatkozik” „a Max Weberől kiinduló szociológiai mozgalomnak teljes terméketlensége”, amelynek képviselői „ismeretelméleti és szociológiai nézeteikben mélyen bele vannak bonyolódva azokba a reakciós tendenciákba, amelyekből végső következményként keletkezett ideológiailag a faszizmus” (i. m. 497). Weber és Mannheim mint a faszizmus ideológiai előfutárai! Itt már minden kommentár felesleges. Ezen a ponton a híd Lukács és Mannheim között egyértelműen beomlott.

Amint egyik önéletrészében Lukács maga jelzi, *Az ész trónfosztását* a második világháború éveiben, Moszkvában koncipálta és 1950-ben fejezte be, tehát a sztálinizmus legrosszabb éveiben dolgozott rajta. Később, Sztálin halála után, megtalálhatta vol-

na a módját, hogy legalábbis árnyalja a Mannheimról és a többi német szociológusról kifejtett vélekedéseit, azonban semmi ilyesmit nem tett. Idős korában írt önéletrészében – 1969-ben, „az emberi arcú szocializmus” idején – antisztálinista műként értékeli *Az ész trónfosztását*, mivel abban, mint mondja, a fasizmus és az irracionizmus ellen a zsdanovista szellemmel ellenkező módon lépett fel, azaz immanens kritikát gyakorolt. Azonban nem revidálja a Mannheimról és a többi német gondolkodóról kifejtett igazságtalan ítéleteit, a megbánás semmi jelét sem mutatja.

ZÁRÓ GONDOLAT

Ha arról lenne szó, mi a legfontosabb Mannheim elméleti hagyatékából a volt kelet-európai országok számára az átmeneti időszakban, véleményem szerint az éppen a „szabadon lebegő értelmiség” Lukács által támadott gondolata. A kétféle totalitárius rendszer több évtizede után, amikor a kikényszerített pártszerűség uralta a társadalomtudományokat és általában a kulturális életet, különösképpen fontosnak vélem, hogy a szociológiában és minden társadalomtudományban végre a tárgyilagos tudományos ésszerűség érvényesüljön, Max Weber szellemében. Nem csupán annak szükségességére gondolok, hogy a tudós saját megfigyeléseit és megállapításait a maga politikai állásfoglalásaitól elkülönítse, hanem arra is, hogy kell lennie legalább néhány olyan szociológusnak, politológusnak, közgazdásznak stb., akik távol tartják magukat az aktív politizálástól, akik minden párttól távolságot tartanak, akik mindenhez és mindenkihez kritikus módon mernek és tudnak viszonyulni.

IRODALOM

- BALLA Bálint 2005. *Szociológia és kultúra*. Budapest: Magyar Szemle Könyvek.
- FELKAI Gábor 1999. Bevezetés. In Felkai Gábor (szerk.): *Mannheim Károly*. Budapest: Új Mandátum. 7–85.
- FELKAI Gábor 2003. Politikai eszmék szintetizálása Mannheim Károlynál: „Tervezés a szabadságért”. In Gellériné Lázár Márta – Karádi Éva – Cs. Kiss Lajos (vál.): *Mannheim-tanulmányok. Írások Mannheim Károlytól és Mannheim Károlyról*. (Szerk.: Karádi Éva) Budapest: Napvilág. 248–282.
- GÁBOR Éva 2003. Mannheim Károly pályaképe a levelezés tükrében. In Gellériné Lázár Márta – Karádi Éva – Cs. Kiss Lajos (vál.): i. m. 294–310.
- GÁBOR Éva 2005. *A közép-európai liberális filozófia tradíciója*. www.kfki.hu/chemonet/polanyi/9601/kozep.html
- HAUSER Arnold 1978. *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest: Akadémiai.
- KARÁDI Éva 2003. Mannheim útja a kultúrfilozófiától a tudásszociológiáig. In Gellériné Lázár Márta – Karádi Éva – Cs. Kiss Lajos (vál.): i. m. 129–157.
- KETTLER, David – MEJA, Volker – STEHR, Nico 1980. Karl Mannheims frühe kultursoziologische Arbeiten. In Mannheim, Karl: *Strukturen des Denkens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KISS Endre 2004. *Konzervatizmus avagy adalék a tudás szociológiájáról*. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/tudasszociologia/2004120218212422000002280.html>
- LUKÁCS György 1956. *Az ész trónfosztása. Az irracionalista filozófia kritikája*. Budapest: Akadémiai.
- LUKÁCS György 1971. *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető.
- MANHHEIM Károly 1918. *Lélek és kultúra*. Budapest: Benkő Gyula Könyvkereskedése.
- MANHHEIM Károly 1969a. A nemzedéki probléma. In Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúság-szociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. 31–67.
- MANHHEIM, Karl 1969b. *Ideologie und Utopie*. Frankfurt am Main: Verlag G. Schulte Bulmke.

MANNHEIM, Karl 1970a. Seele und Kultur. In Mannheim, Karl: *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolf. Berlin – Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag.

MANNHEIM, Karl 1970b. Besprechung von Georg Lukács „Die Theorie des Romans“. In Karl Mannheim: *Wissenssoziologie*.

POLÁNYI Károly 1986. *Fasizmus, demokrácia, kommunizmus*. Budapest: Gondolat.

Cs. Kiss Lajos

Találkozások Mannheim Károlyal. Mannheim-recepció Magyarországon

Magyarországon Mannheim Károlynak, a tudásszociológia tudományos¹ megalapítójának életművével és személyével kapcsolatos nyilvános tudományos érdeklődést – amint az a tudásszociológia magyar recepciójának² történetében igen jól nyomon követhető – először csak a XX. század nyolcvanas éveiben, s kiváltképp a rendszer-változás korszakában lehetett elméletileg-gyakorlatilag igazolni, megalapozni és elismerni. Ezen a tényálláson azonban semmi sem magától értetődő, ezért óhatatlanul felvetődnek a következő kérdések: Mindenekelőtt mit is jelent a mannheimi életmű recepciójára támasztott igény elméleti-gyakorlati igazolása, megalapozása és elismerése, illetve elismertetése?³ A magyar filozófiai-tudományos kultúrában vajon nor-

¹ Jóllehet Mannheim Károly pályafutását, különösen szellemi fejlődésének korábbi fázisaiban, ismeret- és tudományelméleti problémákat rendszerező módon tárgyaló filozófusként kezdte, szemben Max Schelerrel mégsem a filozófia, hanem a tudomány nézőpontjából tett kísérletet egy új diszciplína megindokolására és megalapítására. A tudásszociológia vállalkozása azon az 1920-as évek végére kikristályosodott meggyőződésén alapult, hogy az empirikus-normatív jellegű szellem-, kultúra- és társadalomtudományok a szociológiai megismerés médiumában fokozatosan alkalmasakká és képesekké váltak arra, hogy önreflexív módon feldolgozzák a modern társadalmak ontikus-ontológikus pluralizmusa tényszerűségének alaptapasztalatát.

² A tudásszociológia recepciója Magyarországon kezdetben egyet jelentett a mannheimi életmű recepciójával. Emellett persze figyelembe kell venni más recepció-történeteket is, így mindenekelőtt Max Weber megértő szociológiájának a befogadását, amely a hetvenes években döntően hozzájárult a magyar szociológia elméleti-gyakorlati újramegalapozásához. Az újramegalapozásnak e folyamatát részben az a filozófia vezette és egyúttal korlátozta, amely az egy-párt-állam-szocializmus totalis-autoritárius fázisában politikailag és ideológiaiilag fokozatosan desztalinizálódott és olyan nevekkel összekapcsolódva, mint Lukács György és Antonio Gramsci a „marxizmus reneszánszának” lobogója alatt jelent meg. A „marxizmus reneszánsza” a magyar filozófia és tudomány számára a szellemi felszabadulás lehetőségét jelentette, és képviselői bizonyos értelemben maguk is a tudományosság irányába haladtak. Ezen túlmenően itt még egy, talán szokatlan megjegyzést kell tennünk Carl Schmitt magyar recepciójával kapcsolatban, különös tekintettel a *Politische Theologie* és a *Der Begriff des Politischen* című írásaira, annál is inkább, mivel ezek a művek nemcsak elméleti kezdeményeket, hanem már a tudásszociológia egyik lehetséges változatának a kifejlesztését és demonstrációját is tartalmazzák. Ez a változat, amelyet Schmitt politikai jogtudományának nézőpontjából kiindulva fejlesztett ki, itt következő fejtegetéseink számára bizonyos módszertani jelentőséggel bír. Carl Schmitt magyar recepciójának történetéhez lásd Cs. Kiss 2002, 241–286; Cs. Kiss 2004, 7–145, valamint 415–437.

³ A Mannheim-recepcióval való megfelelően komplex bánásmód érdekében különbséget kell tenni az igazolás, megalapozás és elismerés fogalmi között, mégpedig a bennük intencionált problémavonatkozáshoz igazodva és kizárólag szigorúan műveleti értelemben. Az *igazolás* (legitimáció) fogalma a tudományterület egzisztenciális-funkcionális autonómiájának a problémájára vonatkozik, amely a tudományos szabadság alapvető előfeltételét képezi. Mint Mannheim akkoriban – Carl Schmittet 1945-ben „válaszoló megjegyzésekre” készítő rádióelőadásában – mondta, a tudományos megismerés szabadsága „fundamentális kíváncsiságot” jelent, amely „minden más csoportot és minden másik személyt a maga másletében szeretne megérteni.” (SCHMITT 1950, 13.) Bármely recepciós vállalkozás kivitelezhetősége előfeltételezi a tudomány ezen autonómiájának és szabadságának a meglétét, illetve bizonyos fejlődési fokát, mivel csak ez teszi egyáltalán lehetővé. Az igazolás esetén mindenekelőtt gyakorlati indokokról van szó. A *megalapozás* fogalma a recipiált elméleti állomány emergencia-színvonalának problémájára vonatkozik, azaz a benne rejlő csatlakozóképeségre, melynek alapján a recepció által visszaneyert, illetve újonnan elsajátított elmélet képes lehet a jelenkor teoretikus alapokról és a módszerről, a megalapozás „végső” lehetőségeiről folyó vitáiban és az empirikus kutatásokban részt venni. A megalapozás esetén mindenekelőtt „tisztán” teoretikus indítékokról van szó.